

РОДОВИТЕ КОРЕНИ

Документално интервю. – В: Историята на историка. Сборник по случай 65 години от рождението и 40 години от началото на научната дейност на професор дин Светлозар Елдъров. София, Издателство ИВРАЙ, 2021, с. 97-110.

Въпросите задава Райна Константинова, основател и главен редактор на Издателство ИВРАЙ, редактор на сп. „Военноисторически сборник“, научен орган на Института за военна история при Генералния щаб на Българската армия през 80-те години на XX век.

Как предлагате да започнем това интервю, проф. Елдъров? Някакви уводни думи за бъдещите читатели, нещо по-общо за смисъла на историческата наука и за ролята на историка, или нещо лично и конкретно?

Да нарушим традицията и да започнем с благодарностите, които обикновено оставяме накрая. На първо място държа да благодаря на колегите и приятелите, които се съгласиха да участват в този сборник и отделиха от своето време за това. Първоначалният ми замисъл беше да събера само заглавията на научните ми публикации, на които с годините и десетилетията вече почнах да губя следите, и да ги издам с кратки биографични бележки като рекапитулация за постигнатото дотук в историческата наука. Оказа се обаче, че само с помощта на добро желание, откъслечни списъци и годишни академични отчети от личния ми архив работата няма да стане. Затова се обърнах към д-р Снежана Радоева, като дипломиран библиограф, да ми помогне в това начинание. Тя се справи отлично и абсолютно безкористно с тази задача, която изискваше немалко време и много труд, за което сърдечно ѝ благодаря. Почти едновременно се яви и идеята да покания някои колеги, с които сме работили заедно по различно време в различни институти и по различни теми – от Института за военна история при Генералния щаб на Българската армия и Националния център по военна история при Министерството на отбраната, през Института за балканистика при Българската академия на науките, до Македонския и Тракийския научен институт в София – да напишат по нещо, не толкова за мен, колкото за научните звена и институции, които са ни свързвали. Тук изказвам моята искрена благодарност към проф.

Тодор Петров, полк. о.з. проф. Димитър Минчев, полк. о.з. проф. Сево Явашчев, проф. Трендафил Митев, доц. Стоян Германов, доц. Антоанета Балчева и д-р Ваня Стоянова за тяхната колегиална отзивчивост и добрите думи, които са написали за мен. На полк. о.з. Димитър Минчев още и за това, че като председател на Българската национална комисия по военна история се съгласи да оглави тази инициатива и да я постави под егидата на своята авторитетна организация. Накрая, когато колегите ми вече бяха готови и като обсъждахме въпросите по издаването на сборника се яви и идеята за това интервю. Благодаря от сърце и на теб, че се съгласи – както за редакторската, съставителската и издателската работа, така и за съучастието в настоящото интервю. Вината, че то няма да бъде такова, каквото го мислихме, е само моя. Както обикновено, и този път времето не стигна, но поне успях да събера и подреда донякъде всичките ми лични документи, дневници, записки и свидетелства за моя път в историческата наука. Като дойде време да пиша спомени, това много ще ме улесни. Сега обаче нека караме по-икономично.

Бих искал да използвам това интервю, за да разкажа нещо повече за моите предци, родители и близки, без които нямаше да ме има, нито пък щях да бъда това, което съм. Ще ми се да поговорим за хората, които са ме учили, и за онова, което съм научил от тях. Най-важното за мен е да споделя опита от работата си в различните научни институти и звена, редакционни колегии, авторски колективи и проекти, в които съм имал честта и отговорността да участвам, за трудностите, които заедно с колегите сме преодолявали, и за успехите, които сме постигали, на които сме се радвали и с които все още се гордеем. На места ще си позволя да прекъсвам интервюто, за да прилагам документи и свидетелства, които да разпообразяват разказа. Разчитам за същото и на илюстрациите, които заедно ще подберем. Надявам се, че за целта на сборника това е достатъчно и че нашето документално интервю ще уплътни представите за историята и историка в тяхното конкретно проявление, ако някой случайно се поинтересува за него. Иначе аз оставам на убеждението, че моята научна биография се съдържа изцяло в научните ми публикации. Който желае да научи повече, нека ги чете.

Все пак ще задам и един по-общ, но същевременно и личен предварителен въпрос. Как оценявате времето, в което живяхме от гледна точка на личните очаквания? Знам, че това е строго

индивидуално и всеки е имал своите мечти и желания, на някои са се сбъднали, на други – не. При Вас как е?

Една такава равностетка може да бъде както лична и субективна, така научна и обективна. А може да бъде едновременно и двете. Не знам как е с другите колеги, но аз вече трудно мога да разгранича моята индивидуална самоличност от професионалната ми роля. Знам, че това не е най-престижната атестация и репутация, но го приемам като факт. Като *исторически факт*, чиято предпоставена и непоклатима истинност ние, историците, тъй обичаме да утвърждаваме, когато не се отнася до самите нас. Но човек и добре да живее, стига да юбилейна годишнина и обръща поглед назад, за да търси обяснения или оправдания за случилото се. Като се обръщам и аз към моя житейски и професионален път, все повече се убеждавам, че връзката ми с историческата наука сякаш е била предопределена. Дори изборите, които съм правил и които винаги съм смятал за лични, сега ми изглеждат обективно детерминирани. Съзнанието за история и историчност ме съпътства от най-ранно детство, когато малко по малко опознавах и осъзнавах моите родители и моите предци. Хуманитарната предразположеност без съмнение ми е била предадена пак чрез културните кодове на семейната и родовата памет. Предметът „История“ винаги ме е привличал през всички степени на училищното образование и затова днес оставам потресен всеки път, когато чуя, че за децата това е един от най-скупните и омразни учебни предмети. Историческият факултет на Софийския университет ми даде крила, а Институтът за военна история при ГЩ на БНА беше първата най-мощна степен на ракетата, която ме изстреля във вселената на българската историческа наука. Летя из нея вече 40 години, откривах нови светове, срещам уникални хора, борих се с чудовища, спечелих врагове, изгубих приятели, научих се дори да ги разпознавам. Няма да е честно, нито справедливо да кажа, че детските мечти не са се сбъднали или че очакванията са били провалени. Напротив, от житейската кота 65 и професионалната 40 поемам отговорността да твърдя, че живяхме в най-интересните и прекрасни от всички възможни времена. Тук не влагам нищо от китайското проклетие на Конфуций или просвещенския сарказъм на Волтер. Животът е уникален дар и който не го е разбрал и не го е изживял така, както е мечтал, значи е живял живот конфекция. При цялата обективна детерминираност свободният личен избор винаги е съществувал.

Каквито и да са били последствията от моите лични избори, поемам отговорността за тях. Затова сега мога да твърдя, че животът ми е уникален, защото сам си го скроих. Ще си го нося с гордост до последно. Окриля ме мисълта на един от героите на моите изследвания, според когото делата са наша биография, но мечтите също са част от нашата биография. И аз така – продължавам да мечтая.

Тогава да започнем от самото начало – от родовите корени. Разгърнете тази страница от историческото четиво на живота си, разкажете нещо повече за родовата и семейната памет.

Върху мен като историк, професор, доктор на историческите науки и пр. и пр. тежи един все още неизпълнен дълг – да напиша историята на моя род. Вярно е, че още като деца с брат ми (Красимир Елдърров, впоследствие известен адвокат по наказателни дела) разпитвахме родители, дядовци и баби, събрахме и опазихме семейни снимки, документи и реликви, а когато в моята изследователска дейност през годините съм работил по различни теми в архивохранилища и библиотеки, винаги съм документирал всеки факт, свързан с родовата история. Натрупа се доста материал, но по една или друга причина все отлагах, било за да довърша тая или оная монография, било да не се изтълкува като нескромно себеизтъкване. Затова сега с удоволствие ще се възползвам от въпроса, за да представя накратко предците, които са проправяли пътя ни преди нас.

Роден съм в Пловдив и се имам за пловдивчанин, но родовите ми корени са македоно-одрински, както на немалко българи. Фамилната генеалогия от страна на баща ми отвежда към с. Зорница, днес в Бургаска област, но в средата на XIX в., когато е основано под името Топузларе, селището административно е спадало към Къзълагачка каза на Одринския вилает. Майчината линия пък води към Бобошево, днес град в Кюстендилска област, а до Балканската война погранично село в непосредствена близост до българо-турската граница на подстъпите към Македония. Предците от страна на баща ми са свързани с църковно-училищното дело на Българската уния, а тези на майка ми с освободителните борби на македонските българи. За да отговоря що-годе изчерпателно на въпроса и да „разгърна“ тази страница на родовата памет обаче, ще трябва да напиша цяла монография. Затова тук и сега ще се огранича само с основните факти.

Като стожер на бащиния ми род изпъква архиепископ Михаил

Миров, духовен и граждански началник, т.е. милетбаши на българо-руниатската общност или българите католици от източен обред в Одринска Тракия и Македония. Роден е в с. Топузларе през 1859 г. Част от жителите на селото са увлечени от унията с католическата църква, провъзгласена в Цариград в самия край на 1860 г. За това най-много спомага прочутият в онази епоха светогорски монах Пантелеймон, сведенията и легендите за когото достигат до Топузларе, а някои от жителите му стават негови ревностни последователи. Михаил Миров учи в училището на полските възкресенци в Одрин, прераснало постепенно в пълноценна седемкласна гимназия. След това продължава богословското си образование в Цариград и Рим, а през 1883 г. е ръкоположен за свещеник в родното си село, със задължение да обслужва и съседното с. Доврукли (Правдино) и по-далечното с. Сазлъкьой (Тръстиково), Бургаско. В онази епоха те са единствените села в Източна Румелия, после в Княжество България, част от чиито жители са униати или католици от източен обред. През 1907 г. о. Михаил е номиниран и хиротонисан за архиепископ с титулатурата Теодосиополски, но е допуснат от властите да заеме катедрата си в Цариград едва през 1909 г., след Младотурската революция. Така архиепископ Михаил Миров застава начело на тракийските и македонските униати в най-драматичния период на тяхната история, белязан с Балканската и Междусъюзническата война през 1912 – 1913 г. Умира през 1923 г. в Цариград, малко преди да оглави католиците от източен обред в България, повечето от които тогава са бежанци от Македония и Одринско.

Казах, че архиепископ Михаил Миров е стожер на рода ми по бащина линия не само защото моят праядо Георги Русев Елдъров (1875 – 1940) е женен за неговата племенница Митра (Димитра?), но и защото католическият духовник е помагал на младото семейство според възможностите си. Георги Р. Елдъров също е учил в Българо-католическата гимназия на полските възкресенци в Одрин, после е учител в католическото училище в Топузларе, бил е учител, общински писар и секретар-бирник и на други места. В анализите на родното си село остава като изявен културен и обществен деец, първопроходник на читалищното и кооперативното дело. Той е инициатор, учредител и пръв председател на читалище „Елин Пелин“ в с. Топузларе, основано през 1927 г. През 1929 г., пак по негова инициатива, е основана и кооперация „Спасение“,

на която той е председател и касиер-деловодител. И в двете начинания активно участват и други представители на рода. Георги Р. Елдъров освен това се е занимавал и с политическа дейност като земеделец, активен член на Българския земеделски народен съюз. Той е основател на партийната група на БЗНС в родното си село, а през 20-те и 30-те години се утвърждава сред земеделските политически среди в Бургаския и Ямболския край като авторитетен и уважаван деятел, участник в общински и областни конференции и автор на публикации в местния печат. Не остава по-назад неговият брат Петко Р. Елдъров, който обаче се проявява на различно политическо поприще – социалдемократията в тесния ѝ формат. През 1918 г. той основава партийната организация на БКП в с. Топулзаре (през 1934 г. преименувано на с. Зорница).

Георги Русев Елдъров и Митра имат двама синове и три дъщери. Тук ще спомена само Радка и Петко.

Радка Елдърва (1900-1986) също има уникална биография, най-вече заради обстоятелството, че по време на Балканската война през 1912-1913 г. преживява цялата обсада на Одрин вътре в града, като ученичка в педагогическия лицей на загребските милосърдни сестри. Тъкмо тогава при подстъпите на Чаталджа като войници от 29-и пех. Ямболски полк загиват нейният чичо Кольо Русев Елдъров и вуйчо ѝ Петко Димитров Миров. Не успява да завърши престижното учебно заведение заради националната катастрофа, но довършва образованието си в България и цял живот се посвещава на учителската професия. Била е учителка и възпитателка в прогимназията в родното си село, в католическия пансион в Ямбол, в с. Секирово, Пловдивско (дн. квартал на гр. Раковски), а в годините на Втората световна война и във Вардарска Македония под българска власт.

Когато през 1960-те години съм прекарвал част от летните ваканции в с. Зорница или в гр. Раковски, тя ми разказваше доста неща за родовата история. По-късно, вече като студент в Историческия факултет на Софийския университет, я помолих да опише спомените си от Одрин и Македония, което тя направи добросъвестно и старателно с прецизността на дългогодишна учителка. Тъй като не създаде семейство, тя остана за мен и брат ми като леля Радка, въпреки че всъщност беше леля на баща ни.

Петко Елдъров (1903-1987), нашият дядо, извън професионалното си битие, свързано с механизацията на земеделското стопан-

ство в с. Зорница (трактори, вършачки и пр.), беше самоук художник, чиято слава се разнасяше дори в съседните околии. Картините му, изпълнени с маслени бои и със сюжети от селския бит – хоро на мегдана, жътва на нивата, селска воденица и други подобни, намираха добър прием сред близки и далечни селски меценати, които му се отплащаха със скромни дарения в пари или натура. На най-голяма популярност обаче се радваше картината му по античния сюжет за Дафнис и Хлое, за която дядо получаваше доста поръчки. Тя представяше страстната прегръдка на младите влюбени, чиято драматична любов устоява на всякакви премеждия. Почитателите на древногръцката митология от Ямболския край носеха на дядо свои и на съпругите си портретни снимки, по които той ги увековечаваше в образите на античните герои. Такива произведения на изобразителното изкуство трябва да има и до днес тук-таме по селата в оня край. Дядо Петко рисува и портрет с маслени бои на своя баща Георги Р. Елдъров, който и до днес се съхранява в читалище „Елин Пелин“ в с. Зорница.

Сходна от гледна точка на основните национални тежнения на епохата е и съдбата на предците по майчина линия, чийто корен пък е от Битолско. Прадядо ни Димитър Кацаров е учредител и дългогодишен председател на македоно-одринското дружество в Бобошево в края на XIX – началото на XX век и е участвал като делегат в три от конгресите на Върховния комитет. Дейността му на това поприще е отразена в доста архивни документи.

В един от списъците на конгресните делегати, съставен азбучно по собствените имена, Димитър Кацаров е записан веднага след Димитър Благоев, основателя и теоретика на социалистическото движение в България. В своята книга „Минало и сегашно на Бобошево“ известният македоно-одрински деец, журналист, етнограф и историк Иван Кепов го нарежда сред онези, които „били тъй предадени на това освободително движение, че забравили дом и семейство и опропастили целия си имот по него“. В книгата си Кепов често споменава и други имена на Кацаровия род, които от втората половина на XVIII в. насетне са играли значима роля в живота на Бобошево, че и отвъд. Някои са били коджабашии по турско време, други общински съветници и учители след това, един дори е избран за депутат в XIV Обикновено народно събрание (1908 – 1911). Не знам обаче защо Ив. Кепов изписва фамилното им име като „Кацареви“. Прадядо ми Димитър К. Кацаров навсякъде се

подписва със своя вариант на фамилията, така е и в други източници. Попадал съм на документ от македоно-одриското дружество в Дупница от 90-те години на XIX в., в който се изтъква родолюбивата дейност в околията на „братя Кацарови“ от Бобошево.

Кога и при какви обстоятелства е починал Димитър Кацаров, досега не съм могъл да установя. Смъртта на главата на семейството обаче със сигурност е имала и сериозни последици, за които ясно намеква лаконичното известие на Ив. Кепов. Косвено за същото насочва и драстично различните житейски траектории, които поемат неговите наследници. Като чета описанията на Кепов за духовните свойства, характера и нравите на обитателите на Бобошево в онази епоха, никак не се учудвам на това.

Един от тях е дядо ни Любен Димитров Кацаров (1900-1987). Без съмнение по бащиния пример на младини той също се увлича по македонската борба. В самия край на Първата световна война е мобилизиран и изпратен в Македония за строежа на теснолинейката от Скопие за Охрид. През пролетта на 1922 г. се включва в четата на войводата Атанас Калчев, предназначена да действа в Радовишко, в Македония под сръбска власт. Преди няколко години бях щастлив да открия в един списък на четата и неговото име, записано под № 3, веднага след имената на войводата и секретаря – „Любчо от Бобошево“. От същия документ става ясно, че четата се установява на едноседмичен лагер за военно обучение и други приготовления край с. Покровник, в непосредствена близост до Горна Джумая (дн. Благоевград), където се съсредоточават и други чети. Тук пристига лично и Тодор Александров, за да надзирава подготовката и да повдига духа на четниците, преди сборният отряд да поеме своя път, също документиран сравнително добре.

Впоследствие, вече в моето време, дядо Любен разказваше някои спомени за този етап от живота си, но беше пестелив в подробностите, а и тогава едва ли сме били в състояние да разберем и оценим фактите. Помнеше обаче, че в неговото детство у дома им в Бобошево понякога е гостувал Яне Сандански, добър приятел на баща му. В паметта му се беше врязало обещанието на Сандански, че като порасне достатъчно, ще го изпрати да учи изобразително изкуство в чужбина (тук с брат ми имаме различия в запаметеното – дали във Виена или в Брюксел). И той като дядо Петко беше самороден талант в рисуването. Справях се и аз сравнително добре, но по-голямата част от това умение премина у брат ми.

През 1923 г., вероятно около Септемврийските събития, Любен Кацаров рязко скъсва с четническата кариера, напуска завинаги родния край и се установява в Пловдив. Освен опасно приятелство на баща му с Яне Сандански, тук решаваща роля без съмнение изиграват идеологическите залитания на „Любчо от Бобошево“ към анархокомунизма, доста разпространен впрочем по онова време в родното му село. Повече подробности не споменавах, а неговата вярна съпруга, баба Василка, разсъдлива и практична като много жени, съвремененно беше унищожила всички писма, фотографии и вестници, документиращи младежките увлечения на дядо Любен. И може би добре е направила, защото в онези години съчетанието на ВМРО с анархокомунизма беше също толкова неподходящо за автобиографичния жанр, колкото да имаш роднини в чужбина или пострадали от „мероприятията на народната власт“. Все пак нещичко е оцеляло. Напоследък се оказа, че по-малкият брат на майка ми, вуйчо Миро, е успял да запази няколко фотографии от бобошевския период на дядо Любен. Една от тях най-вероятно документираща епизод от вербуването му за четник през 1922 г.

Баба Василка (1904-1984), жената на дядо Любен, беше пловдивчанка коренячка, но за нея информацията ми е съвсем оскъдна, както впрочем стоят нещата и за повечето жени в онази епоха. В такива случаи биографиите се задоволяват само да изтъкнат, че са били предани съпруги и всеотдайни майки. Без съмнение баба Василка беше точно такава. Доколкото знам, тя е останала отрано без баща и със сестра си са отгледани от майка им. Очевидно това е помогнало за формирането на нейния борбен характер. Самата тя твърдеше, че произхожда от гръцки бежанци, оцелели от жестокото масово клане на о. Хиос през 1822 г. по време на Гръцката война за независимост. Приемал съм това скептично, защото не ми е попадала достоверна научна информация (но не съм си давал и труда да я търся). Факт е обаче, че баба Василка и сестра ѝ леля Люба, когато искаха да си кажат нещо, което не е за детски уши, разговаряха помежду си на гръцки.

С дядо ми Любен са се оженили към средата на 20-те години. И двамата до пенсионирането си са били тютюноработници в Пловдив. От малкото запазени техни фотографии установявам, че тютюноработниците в Пловдив през 20-те години са нямали нищо общо с отрудените и експлоатирани герои от романа „Тютюн“ на Димитър Димов и най-вече от едноименния филм. Поне през обек-

тива на фотоапарата баба Василка и нейните приятелки изглеждат като излезли от целулойдната лента на някой игрален филм или от страниците на моден журнал от онази епоха (доколкото аз разбирам от мода). Или пък пловдивчанките тогава просто са си били елегантни, дори да са работили като тютюноработнички.

Във всеки случай знаехме, че в годините на Втората световна война, когато икономическата и политическата криза се задълбочава, баба Василка не само е участвала в работнически стачки, но и ги е организираща. Заради това е била арестувана и интернирана някъде в Делиормана. Точно тогава дядо Любен отново е мобилизиран и изпратен в Беломорието. Особено труден е бил периодът 1943-1944 г., когато англо-американските самолети бомбардират Пловдив. И тя, и майка ни имаха ярки спомени от тези събития.

Това е накратко историята на двата рода, Елдъррови и Кацарови, които в началото на 50-те години на ХХ в. чрез баща ми и майка ми се срещат в Пловдив, за да се появят и аз на този свят.

Честването на 65 години от рождението на проф. дин Светлозар Елдърров. Отдясно наляво: акад. Георги Марков, полковник о.з. професор д-р Димитър Минчев и проф. дин Светлозар Елдърров